

מצוות סיפור יציאת מצריים או מצוות לימוד הלכות קרבן פסח?

במאמר זה אעסוק במצוות סיפור יציאת מצריים בליל ט"ו ניסן: מקורה, צורת עשייתה ומה שכלול בה, וכן מצוות לימוד הלכות הפסח בלילה זה על מקורו ותנאיו.

בכדי לסדר את הכל דבר דבור על אפניו התחיל מהמקורות של המצווה מהמדרשים למשנה ולתלמודים ומשם לראשונים ולאחרונים, אפתח קודם בדברי המשנה ממנה יחל הדיון. סדר הסעודה בליל ט"ו בניסן מתואר במשנה פסחים פ"י ממשנה ב' והלאה כמעט עד סוף הפרק, ענייננו הם הלכות ד' וה' שם מתוארת צורת המצווה, וזה לשון המשנה¹:

מִזְגוּ לוֹ כּוֹס שְׁנִי, וְכֵן הֵבֵן שׁוֹאֵל.

אִם אֵין דַּעַת בְּבֶן, אָבִיו מְלַמְּדוֹ:

"מָה נִשְׁתַּנָּה הַלֵּילָה הַזֶּה מִכָּל הַלֵּילוֹת?"

שֶׁבֶּכַל הַלֵּילוֹת אָנוּ מְטַבְּלִים פֶּעַם אַחַת,

הַלֵּילָה הַזֶּה שְׁתֵּי פְעָמִים;

שֶׁבֶּכַל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִים חֶמֶץ וּמָצָה,

הַלֵּילָה הַזֶּה כָּלוּ מָצָה;

שֶׁבֶּכַל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִים בֶּשָׂר צְלִי שְׁלֹק וּמִבְשָׁל,

הַלֵּילָה הַזֶּה כָּלוּ צְלִי."

לְפִי דַעַתוֹ שֶׁלִּבֵּן אָבִיו מְלַמְּדוֹ.

מִתְחִיל בְּגִנּוּת וּמִסִּים בְּשֹׁבַח,

וְדוֹרֵשׁ מִ"אֶרְמִי אֲבָד אָבִי" (דְּבָרִים כו,ה),

עַד שֶׁהוּא גּוֹמֵר כָּל הַפְּרָשָׁה.

וּשְׁם הַלֵּכָה ה'.

רֶבֶן גְּמְלִיאֵל אוֹמֵר:

כָּל שְׁלֹא אָמַר שְׁלוּשָׁה דְּבָרִים אֵלּוּ בַּפֶּסַח,

לֹא יָצָא יָדֵי חוֹבָתוֹ:

"פֶּסַח, מָצָה וּמְרֹרִים.

פֶּסַח,

¹ הבאתי את נוסח כתב יד קאופמאן שהוא המדויק ביותר וצינתי לשינויים בדפוס הרגיל. עמד לנגד עיני גם צילום כתב ידו של הרמב"ם וכיון שמועטים השינויים בינו לבין כתב יד קאופמאן, הביאם כאן: "אין אנו מטבילים אפילו פעם אחת"; "והלילה" (בכל הפעמים); "את כל הפרשה"; "ידי חובתנו ואלו הן".

על שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים.

מרורים,

על שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים.

מצה,

על שם [ש]נגאלו. וכו'.

העולה מן המשנה הוא :

- א. צורת מצוות סיפור יציאת מצרים היא לבן בדרך שאלה ותשובה שהבן שואל את אביו ואביו עונה לו.
- ב. אם אין הבן שואל (ש"אין בו דעת" לשאול) אביו צריך לפתוח לו פתח לשאול, ושואל את הבן בעצמו: "מה נשתנה וכו'" בכדי לעורר את הבן לשינויים, יש לשים לב כי ה"מה נשתנה" מתמקד בשלושת הדברים שמזכיר רבן גמליאל שמי שלא אמר את טעמים לא יצא ידי חובתו.
- ג. יש לאב לספר את יציאת מצרים על ידי דרישת פרשת "אֶרְמִי אֶבֶד אֲבִי" (דברים כו, ה) המתארת את יציאת מצרים, ולהתחיל את הסיפור בגנות ולסיימו בשבח.
- ד. יש לאדם חובה לומר את טעם אכילתם של שלושת מאכלי פסח שהם: פסח מצה ומרורים.
- דינים אלו העולים מהמשנה הם הנצרכים לנו לצורך הדיון ומהחקירה על מקורם מתפתח הדיון, יש לשים לב כי אין מופיע במשנה לא צווי לספר ביציאת מצרים למשך כל הלילה ואף לא צווי על העיסוק בהלכות קרבן פסח, עוד ניתן לראות במשנה כי היא אינה מחלקת בתוכן הדברים אותם צריך האב לומר לבנו בין הבן שיש בו דעת לבן שאין בו דעת, התוכן אותו צריך האב לומר לבנו לפי דעתו הוא סיפור יציאת מצרים כפי שמשמע מן המשנה.
- בכדי לעמוד על המקור של ההלכות העולים מהמשנה הביא כאן מספר מדרשים שאוכל להצביע עליהם כבסיס העומד מאחורי ההלכות במשנה, אך לפני כן אפתח בפסקי התורה עליהם נסובים המדרשים.
- בארבע מקומות בתורה מצווה האב ללמד את בנו סיפור יציאת מצרים, כאשר שניים מצביעים בבירור על חג הפסח, ואילו השניים האחרים מדברים דווקא על שאר ימות השנה.
1. שמות יב, כא-כח: "וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְכָל-זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מִשְׁכּוּ וּקְחוּ לָכֶם צֹאן לְמִשְׁפַּחְתִּיכֶם וּשְׁחֲטוּ הַפֶּסַח: ... וְהָיָה כִּי-יֵאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּיָמֵיכֶם מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם: וְאָמַרְתֶּם זָבַח-פֶּסַח הוּא לַיהוָה אֲשֶׁר פָּסַח עַל-בְּתִי בְּיִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת-מִצְרַיִם וְאֶת-בְּתִינוּ הַצֵּיל וַיִּקַּד הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲוּ:"
- שאלת הבנים המוזכרת כאן היא על קרבן פסח, ואף התשובה בהתאם לשאלה.
2. שמות יג, א-י: "וְהָיָה כִּי-יִבְיֹאֵךְ יְהוָה אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִתִּי וְהַיְבוֹסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לֵאמֹר לְךָ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ וְעַבְדְּתָה אֶת-הָעֲבָדָה הַזֹּאת בַּחֹדֶשׁ הַזֶּה: שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מִצֶּת וּבִיּוֹם הַשְּׁבִיעִי חָג לַיהוָה: מִצֹּת יֹאכַל אֶת שִׁבְעַת הַיָּמִים וְלֹא-יִרְאֶה לְךָ חֶמֶץ וְלֹא-יִרְאֶה לְךָ שָׂאֵר בְּכָל-גִּבְלֶךָ: וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם:"
- כאן אין שאלה של הבן, אלא הסבר של האב לבנו על טעם אכילת מצות בשבעת ימי הפסח.
3. שמות יג, א-טז: "וְהָיָה כִּי-יִבְיֹאֵךְ יְהוָה אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְךָ וְלְאַבְרָהָם וְנִתְּנָה לְךָ: וְהָעֲבָרְתָּ כָל-פֶּטֶר-רֶחֶם לַיהוָה וְכָל-פֶּטֶר שֶׁגֶר בַּהֲמָה אֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ הַזִּכְרִים לַיהוָה: וְכָל-פֶּטֶר חֶמֶל תִּפְדֶּה בָשֹׂה וְאִם-לֹא

תפדה וערפתו וכל בכור אדם בבגיד תפדה: והיה כיישאלך בנך מחר לאמר מה זאת ואמרת אליו בתוך יד הוציאנו יהוה ממצרים מבית עבדים: ויהי כיהקשה פרעה לשלחנו ויהרג יהוה כל בכור בארץ מצרים מבכר אדם ועד בכור בהמה על כן אני זבח ליהוה כל פטר לחם הזכרים וכל בכור בני אפדה: והיה לאות עלייך ולטוטפת בין עיניך כי בתוך יד הוציאנו יהוה ממצרים:

שאלת הבן כאן היא על פדיון בכורות, והתשובה היא סיפור יציאת מצריים בהקשר לטעם מצוות פדיון הבכורות, כאן אין השאלה נוגעת לחג הפסח בדווקא.

4. דברים ו, כ-כח: "כיישאלך בנך מחר לאמר מה העדת והחקים והמשפטים אשר צוה יהוה אלהינו אתכם: ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים ויציאנו יהוה ממצרים ביד חזקה: ויתן יהוה אותות ומופתים גדלים ורעים | במצרים בפרעה ובכל ביתו לעינינו: ואותנו הוציא משם למען הביא אתנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו: ויצונו יהוה לעשות את כל החקים האלה ליראה את יהוה אלהינו לטוב לנו כל הימים לחיתנו כהיום הזה: וצדקה תהיה לנו כיינשמר לעשות את כל המצוות הזאת לפני יהוה אלהינו כאשר צונו:"

שאלת הבן כאן היא על שמירת כל התורה והמצוות, והתשובה היא סיפור יציאת מצריים תוך הדגשת היציאה מעבדות מפרעה לעבדות לה', גם כאן אין השאלה נשאלת בחג הפסח בדווקא.

לסיכום:

מקור	נושא
שמות יב, כא-כח	קרבן פסח
שמות יג, א-י	אכילת מצה
שמות יג, טז-טז	פדיון בכורות
דברים ו, כ-כח	שמירת התורה

יש לשים לב לכך שעל פי פשוטו של מקרא שתי שאלות קשורות לחג הפסח, ועם זאת כל התשובות קשורות ליציאת מצרים.

עתה הביא את המדרשים לפי סדרם וסדר הפסוקים.

במכילתא דרבי ישמעאל (פסחא (בא) יז) נאמר על שמות יג, א-י:

"והגדת לבנך ביום ההוא וגו'	למה נאמר?
שומע אני, מראש חדש!	לפי שהוא אומר:
תלמד לומר "ביום ההוא".	"מה העבדה הזאת לכם?" (שמות יב, כו)
אי ביום ההוא, שומע אני מבעוד יום?	אלא זה בן רשע,
תלמד לומר "בעבור זה",	שהוציא את עצמו מן הכלל וכפר בעקר.
בשעה שמצה ומרור	אמור לו:
מנחים לפניך על השלחן.	"בעבור זה עשה יי לי",
"בעבור זה עשה יי לי",	ולא לו!

אלו הייתה שם, לא הייתה נגאל.

לסיכום מהפסוקים נלמד בדרך דרשה חובת הגדת האב לבנו את סיבת אכילת מצה ומרור בליל ט"ו ניסן. הדרשה לומדת ממה שכתוב "ביום ההוא" שישנו תאריך מסוים בחודש ניסן בו ישנה חובת "והגדת לבנך". וממה שכתוב "בעבור זה" לומד המדרש שני דברים אחד במפורש ואחד במרומז, האחד כי התאריך הוא ט"ו ניסן. והשני (במרומז) הוא שיש להסביר את טעם אכילת מצה ומרור. (זבח פסח אינו כלול במילה "זה" מאחר והוא כבר מוזכר במפורש בכתוב (שמות יב, כא-כח) בהקשר הנידון).

לכאורה זהו המקור לדבריו של רבן גמליאל שנאמרו במשנה לעיל. ומאחר שכל דבריו מופנים כלפי מצוות סיפור יציאת מצרים, נוכל ללמוד שמי שכן אמר שלשה דברים אלו בפסח כבר יצא ידי חובתה של מצווה זו.

בנוסף יש לשים לב לשלשת ה"מה נשתנה", ששלושתם עוסקים בשלשת הדברים עליהם דיבר רבן גמליאל, ודבר זה לא בכדי הוא, שהרי תפקיד אמירת ה"מה נשתנה" נועד לאומרו לבן שאינו יודע לשאול (שאינו בו דעת) ואם כן מוטל על האב לפתוח פתח לבן על מה יש לו לתמוה, ודווקא שלשת אלו שהם מדאורייתא נבחרו בפתיחת אותו הפתח (וראה בהמשך דברינו על הירושלמי).

ושם במכילתא פרשה יח, על פרק יג, יא-טז:

"וְהָיָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר". טפֿש [מה הוא אומר?]

יֵשׁ מָחָר עֲכָשׁוּ, וְיֵשׁ מָחָר לְאַחַר זְמַן. ("לאמר) מה זאת?" (שמות יג, יד)

"מָחָר לֵאמֹר מָה זֹאת" וְאִמְרַתְּ אֵלָיו:

הָרִי מָחָר לְאַחַר זְמַן; בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ יְיָ מִמִּצְרָיִם."

(שמות ח, ט) "מָחָר יְהִי־הָאֵת הַזֶּה", הָרִי מָחָר עֲכָשׁוּ. רָשָׁע אֹמֵר? (שמות יב, כו)

"מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם?"

[[שמות יז, ט) "מָחָר אֲנִכִּי נָצַב", הָרִי מָחָר עֲכָשׁוּ;]

לְפִי שֶׁהוֹצִיא עֲצָמוֹ מִן הַכֶּלֶל,

(וְהוֹשַׁע כב, כד) "מָחָר יֹאמְרוּ בְּנֵיכֶם לְבָנֵינוּ",

אֵף אֵת, הוֹצִיאָנוּ מִן הַכֶּלֶל!

הָרִי מָחָר לְאַחַר זְמַן.

אָמַר לוֹ:

"מָה הָעֵדֻת וְהַחֲקִים וְהַמִּשְׁפָּטִים וְגו'" (דברים ו, ב)

"בְּעֵבוֹר זֶה עָשָׂה יְיָ לִי", לִי וְלֹא לְךָ!

נִמְצְאָתָ אֹמֵר, אֲרַבְּעָה בָּנִים הֵם:

אלו הייתה שם, לא הייתה נגאל.

אֶחָד חָכֵם, אֶחָד טִפֿש,

וְשְׁאֵינוּ יוֹדֵעַ לְשַׁאֵל, אֵת פֶּתַח לוֹ!

אֶחָד רָשָׁע, אֶחָד שְׁאֵינוּ יוֹדֵעַ לְשַׁאֵל.

שְׁנָאָמַר: (שמות יג, ח)

חָכֵם מָה הוּא אֹמֵר? (דברים ו, ב)

"וְהִגַּדְתָּ לְבְּנֶךָ וְגו'"

"מָה הָעֵדֻת [וְ] הַחֲקִים?"

"מָה הָעֵדֻת וְהַחֲקִים וְהַמִּשְׁפָּטִים וְגו'" (דברים ו, ב).

אֵף אֵתָּה, פֶּתַח לוֹ (ב) [ב] הַלְכוֹת הַפֶּסַח:

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אֹמֵר:

אָמַר לוֹ: הַפֶּסַח אֵין מִפְּטִירִין אִפְּקִימוֹן.

"מנין אתה אומר,

לְכַד נְאֻמֶּר: (דְּבָרִים ו,ב)

שְׁאֵם הִיְתָה חֲבוּרָה שְׁלֹחַ חֲכָמִים אוֹ שְׁלֹתְלָמִי חֲכָמִים,

"מָה הָעֵדוּת וְהַחֲקִים וְגו'."

צְרִיכִים לְהִיְתָּ יוֹשְׁבֵינִי וְעוֹסְקֵינִי בְּהִלְכוֹת הַפֶּסַח עַד

חֲצוֹת?

זהו מדרש ארבעה בנים כפי שהוא מובא במכילתא, אם ניתן לסכמו בקצרה נאמר זאת:

המדרש לוקח את ארבעת המקורות שהבאנו לעיל ומביא את כולם ככאלו השייכים לליל הסדר גופו (אף על פי שלפי פשוטו של מקרא שנים מהפסוקים הינם מנותקים מליל ט"ו ניסן והם נאמרים בהקשר לפדיון בכורות וקיום המצוות) הוא נותן לכל מקור חשיבות לסוג מסויים של בן.

את המקור מחומש דברים המדרש מייחס לבן החכם הואיל והוא שואל על טיבם של החוקים וכן התשובה בהתאם - לימוד הלכות הפסח לבן. (על אף שלפי פשוטו של מקרא אין הבן שואל על החוקים עצמם אלא על טיבם כלומר מה סיבתם, ואף התשובה המופיעה במקרא כמופנת לבן החכם היא בהתאם לכך).

את המקור משמות יג, א-טז של הבן בעניין פדיון בכורות המדרש מייחס לבן הטיפש כנראה מאופי השאלה "מה זאת" שאלה סתמית שאינה מכוונת לדבר מסוים, התשובה לבן הטיפש היא דווקא מתוך הפסוק שבהמשך שם (בשונה מהבן החכם) שתוכנה סיפור יציאת מצרים.

מכאן המדרש עובר לבן הרשע אליו הוא מייחס את הפסוק משמות יב, מהטעם שהוא אומר (או ליתר דיוק הם אומרים כלשון הפסוק "בניכם") "לכם" כלומר אינו כלול באותה עבודה (ובשונה מהבן החכם שאומר "י אלקינו אותנו")² כאן התשובה אינה מה שמובא שם בהמשך הפרשה "וְאֶמְרָתֶם זָבַח פֶּסַח הוּא" אלא דווקא משמות יג, א-י מהתשובה שהייתה אמורה להיות מופנת דווקא לבן שאינו יודע לשאול "בעבור זה עשה ה' לי" וכו'.

ומכאן עובר המדרש ל"שאינו יודע לשאול" שהוא לפי המדרש משמות יג, א-י, הסיבה שמדובר כאן בבן שאינו יודע לשאול הוא משום שבשונה משלשת המקומות האחרים כאן אין הבן שואל שאלה כל שהיא אלא ישר התורה מצווה "והגדת לבנך" לבן זה יש לפתוח, לכאורה הכוונה לפתוח פתח שישאל שאלות.

לבסוף מביא המדרש את דעת ר' אליעזר הסובר כי חבורה של תלמידי חכמים צריכה לעסוק בהלכות הפסח עד חצות. ר' אליעזר לומד זאת מהפסוק המדבר בבן החכם שעליו מוטלת החובה ללמוד בהלכות הפסח, הסיבה שיש לעסוק בהלכות הפסח דווקא עד חצות היא כנראה משום שאכילת הפסח הוא עד חצות, על אף שזהו רק מדרבנן בכדי להרחיק את האדם מן העבירה ומהתורה מצוותו היא כל הלילה.

לא ברור בדיוק צורת הלימוד של רבי אליעזר האם הוא לומד את הצורך לעסוק בהלכות הפסח בצורה ישירה מהפסוק, מכך שמחויבים ללמד את הבן החכם בהלכות הפסח, או שמא הוא לומד את זה בצורה מרומזת, שאם הבן שואל מה העדות והחוקים וכו' משמע שהבן רואה את האנשים עוסקים בהלכות הפסח ושואל אותם על הלכות אלו.

למדרש הארבעה בנים שבמכילתא יש מקבילה בירושלמי (פסחים פ"י) בשינויים שאעמוד עליהם כאן בקצרה:

² בגרסאות רבות הנוסח הוא אינו כפסוק "אתכם אלא "אותנו".

תני רבי חיה: לי עשה, לאותו האיש לא עשה.

כנגד ארבעה בנים דברה תורה: אלו היה אותו האיש במצרים,

בן חכם, בן רשע, בן טפש, בן שאינו יודע לשאל. לא היה ראוי להגאל משם לעולם.

בן חכם מהו אומר? טפש מה אומר?

(דברים ו, כ) "מה העדת והחקים והמשפטים (שמות יג, יד) "מה זאת?"

אשר צוה יי אלהינו אותנו?

אף את למדו הלכות הפסח,

אף אתה אומר לו:

שאינו מפטירין אחר הפסח אפיקימון.

(שמות יג, יד) "בחזק יד הוציאנו יי ממצרים

מבית עבדים."

שלא יהא עומד מחבורה זו ונכנס לחבורה אחרת.

בן רשע מהו אומר?

בן שאינו יודע לשאל,

(שמות יב, כו) "מה העבדה הזאת לכם?"

את פתח לו תחלה.

מה הטרח הזה שאתם מטריחין עלינו בכל שנה

אמר רבי יוסה:

ושנה?

מתניתה אמרה כן:

מכיון שהוציא את עצמו מן הכלל,

"אם אין דעת בבן, אביו מלמדו."

אף אתה אומר לו:

(שמות יג, ח) "בעבור זה עשה יי לי",

על אף הדמיון המבני הבסיסי יש בין המכילתא לירושלמי מספר הבדלים. על אף שהשאלות שנשאלות מפי הבנים זהות בין המכילתא לירושלמי, למעט הבדל אחד בשאלת הרשע שם הירושלמי מרחיב את דבריו, הרי שהתשובות לשאלותיהם שונות. ניתן להבחין בבירור כי התשובה שניתנת לטיפש המכילתאי היא אותה התשובה שניתנת דווקא לחכם הירושלמי, והתשובה הנענית לחכם הירושלמי היא זו שכתובה במכילתא כתשובה לטיפש.

היוצא הוא שלפי המכילתא אין מתאם בין התשובות בתורה לשאלות הבנים לבין התשובות בברייתא לשאלותיהם למעט הבן הטיפש. ואילו בירושלמי המצב מסובך יותר שכן גם הבן הטיפש לא מקבל את תשובתו המקראית וזו נלקחת ממנו לטובת הבן החכם. אם כן לפי גרסת הירושלמי אף בן אינו מקבל את התשובה המיועדת לו לפי התורה.

עוד ניתן להבחין כי בשונה מהמכילתא הלומדת שיש ללמד דווקא את הבן החכם הלכות הפסח, הירושלמי דווקא מצריך את הבן הטיפש בלימוד הלכות אלו, יתכן מפני בורותו בכדי שלא יעבור עליהם, ויתכן מפני שאלתו הבורית "מה זאת" שאלה שבכלל מורה על חוסר ידיעתו בכל המצב שסביבו ולכן נצרכים קודם ללמדו את ההלכות של אכילת הפסח, ואולי שני הטעמים יחד.

לאחר שמצטט הירושלמי את הברייתא, מוסיף ר' יוסי "אמר רבי יוסה: מתניתה אמרה כן: "אם אין דעת בבן, אביו מלמדו." היה מקום לומר כי דברי ר' יוסי נסובים על כל המדרש של ארבעת הבנים והוא רואה אותו מסוכסך בלשון המשנה "אם אין דעת בבן אביו מלמדו", אולם העובדה שהמשנה לא מסתפקת במילים אלו וממשיכה לאחריהם "מה נשתנה" וכו' מראה שמדובר ב"את פתח לו" כלומר כל ה"מה נשתנה" הם

פתיחת פתח לבן לעוררו על השינויים. ואם כן דברי ר' יוסי מוסבים דווקא על סיום הברייתא לגבי הבן שאינו יודע לשאול שהוא זה המתואר במשנה "אם אין דעת בבן" ולא שאר הבנים.

אם כן יש הסכמה בין ברייתא דארבעה בנים לבין המשנה לגבי בן שאינו יודע לשאול, שלפי שניהם, יש לפתוח לו פתח לשאול, ולא לעבור ישירות לסיפור יציאת מצרים.

נעבור מכאן למדרש מכילתא דרשב"י שמות:

"וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם" (שמות יב, כו). עֲתִידִין לומר לָכֶם "מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם" זֶה בֶּן רִשָּׁע שֶׁהוֹצִיא אֶת עַצְמוֹ מִן הַכָּלל אֶף אֶתָּה הוֹצִיאָו מִן הַכָּלל וְאָמַר לוֹ "בְּעֶבְרָה זֶה עָשָׂה יְיָ לִי" לִי עָשָׂה וְלֹא לָךְ עָשָׂה.

"וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם זָכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה" (שמות יג, ג) משום שנאמר (י"ג י"ד) "וְהָיָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בֶּןְךָ מָחָר לֵאמֹר" (שמות יג, יד) יכול אם שאלך אתה מגיד לו ואם לאו אי אתה מגיד לו ת"ל: "וְהִגַּדְתָּ לְבֶנְךָ" (שמות יג, ח) אף על פי שלא שאלך. אין לי אלא בזמן שיש לו בן. בינו לבן עצמו ובינו לבין אחרים מניין? תלמוד לומר: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם זָכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יֵצְאֲתֶם מִמִּצְרַיִם". "בְּעֶבְרָה זֶה עָשָׂה יְיָ לִי" כל זמן שגופו של פסח קיים.

"וְהָיָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בֶּןְךָ" (שמות יג, יד) - משאלתו ומדיבורו אתה יודע מדעתו. "וְאָמַרְתָּ אֵלָיו" - שלא תתבייש מלומר לו, אלא מילתא די את בהית בה הקדם אמרה.

המכילתא דרשב"י לומד כאן כמה הלכות. שיש להגיד לבן אף על פי שלא שאל. ושיש לאדם להגיד את הדברים בינו לבין עצמו או בינו לבן אחרים גם כשאין לו בן. מהמילים "בעבור זה" לומד המדרש שמצוות ה'והגדת לבנך' היא כל זמן שגופו של פסח קיים כלומר כל עוד שהוא טרם נאכל. יתכן וזהו המקור לדברי ר' אליעזר שהובאו קודם מהמכילתא הלומד שיש לעסוק בהלכות הפסח עד חצות, מאחר ובזמנו כבר לא היה מקדש ובזמן המקדש הפסח היה נאכל עד חצות כך גם בימינו יש לעסוק בענייניו עד חצות, זאת על אף שהמכילתא דרשב"י עצמה לא מדברת על העיסוק בהלכות פסח. גם לא ברור האם לפי ר' אליעזר מצוות עיסוק בהלכות פסח בזמן הזה היא מהתורה או לא מאחר והפסח אינו מונח לפנינו.

בתוספתא פסחים פרק י נאמר:

הלכה יא

אין מפטירין אחר הפסח אפיקומון.

הלכה יב

מעשה ברבן גמליאל וזקנים,

בגון אגוזין, תמרים, וקליזות.

שהיו מסבין בבית ביתוס בן זוגין בלוד,

חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח כל הלילה,

והיו עסוקין בהלכות הפסח כל הלילה,

אפלו בינו לבין בנו,

עד קרות הגבר.

אפלו בינו לבין עצמו,

הגביהו מלפניהן ונערו, >סילקו את השלחן

אפלו בינו לבין תלמידו.

ועזבו>

וְהָלְכוּ לָהֶן לְבֵית הַמִּדְרָשׁ.

התוספתא רואה בעיסוק בהלכות קרבן פסח חיוב והיא אף איננה מגבילה אותו עד לחצות, היא גם מביאה סיפור על רבן גמליאל והזקנים שעסקו אף הם בהלכות הפסח כל הלילה, (סיפור זה הוא בניגוד לסיפור המופיע בהגדה לפיו החכמים היו עסוקים בסיפור יציאת מצרים כל הלילה) "הלכות הפסח" יש לשים לב אינן הלכות 'חג הפסח' אלא הלכות קרבן פסח.

צריך לעיין מה מקורה של התוספתא, האם היא לומדת את מצווה זו מהפסוק המלמד על מצוות סיפור יציאת מצרים, ואין מדובר אלא במצווה אחת, ואם כן נשאלת השאלה איך הלימוד.

או שמא מצוות סיפור יציאת מצריים לחוד ומצוות לימוד הלכות הפסח לחוד. יש לשים לב שרבן גמליאל המופיע בסיפור כמי שעסק בהלכות הפסח כל הלילה הוא אותו רבן גמליאל שאמר במשנה "כל שלא אמר שלשה" וכו', ששם מדובר על מצוות סיפור יציאת מצריים, והנה רבן גמליאל שעסק כל הלילה בהלכות הפסח אומר במפורש שמי שלא אמר את טעם שלושת הדברים הללו אינו יוצא ידי חובתו, טעמים הקשורים קשר ישיר לסיפור יציאת מצריים.

אם ננסה לסכם את ההלכות של סיפור יציאת מצריים כפי שהם עולים מכל המקורות שבידנו זוהי התוצאה:

1. צורת מצוות סיפור יציאת מצריים היא לבן לבן בדרך שאלה ותשובה שהבן שואל את אביו ואביו עונה לו (משנה) אולם אם אין לו בין הרי שיש לו להגיד את סיפור יציאת מצריים בינו לבן עצמו או בינו לבין חבריו (מכילתא דרשב"י; וכך עולה בהקיפין מדברי ר' אליעזר המצריך חבורה של תלמידי חכמים לעסוק בהלכות הפסח כל הלילה על אף שאינם בנים ואבות).
2. אם אין הבן שואל (ש"אין בו דעת" לשאול) אביו צריך לפתוח לו פתח לשאול (משנה, וכן ברייתא דארבעה בנים: "את פתח לו").
3. יש לאב לספר את יציאת מצריים על ידי דרישת פרשת "אֶרְמִי אֶבְדָּ אֶבְי" (דברים כו, ה) המתארת את יציאת מצריים, ולהתחיל את הסיפור בגנות ולסיימו בשבח (משנה).
4. יש לאדם חובה לומר את טעם אכילתם של שלושת מאכלי פסח שהם: פסח מצה ומרורים (משנה; מקור הדברים ראה להלן).
5. תוכן הדברים שיש לומר הוא סיפור יציאת מצרים (משנה מכילתא מכילתא דרשב"י) מלבד הבן החכם או הטיפש (ירושלמי, מכילתא)

6. את הבן החכם יש ללמד הלכות קרבן פסח (מכילתא) את הבן הטיפש יש ללמד הלכות קרבן פסח (ירושלמי) חבורה של תלמידי חכמים יש להם לעסוק בהלכות פסח עד חצות (ר' אליעזר במכילתא) יש לכל אדם חיוב לעסוק בהלכות פסח כל הלילה (תוספתא).

7. משך זמן המצווה במשנה לא נתבאר, ואילו במכילתא יש מקום לומר שהוא כמשך כל זמן שמצה ומרור קיימים לפני האדם: "בְּשַׁעַת שְׁמִיעָה וּמְרֹר מְנַחִים לְפָנֶיךָ עַל הַשְּׁלֶחָן." זאת רק אם נגיד שהמכילתא הולכת על דרך המכילתא דרשב"י שכל זמן שהדבר הנקרא "זה" קיים יש מצוות סיפור. לפי המכילתא דרשב"י כל זמן שגופו של פסח קיים "בְּעֶבֶר זֶה עֲשֵׂה יי' לִי - כָּל זְמַן שְׁגוּפּוֹ שֶׁל פֶּסַח קָיָם." כלומר "זה" – קרבן פסח. לפי דעת ר' אליעזר (המדבר העיסוק בהלכות הפסח) המצווה היא עד חצות, (כנראה ע"פ המכילתא דרשב"י בצירוף זה שהפסח נאכל עד חצות, ובצירוף לכך שדבריו נאמרו מתי שלא נהוג קרבן פסח. לפי התוספתא המדברת על העיסוק בהלכות הפסח, זמן המצווה כל הלילה.

יש לצרף את דברי ההגדה של פסח ולעיין בבבלי.

יש לזכור כי למרות ריבוי השיטות שאנו רואים במקורות החז"ל יש לשים את הדעת לחשיבותם של המקורות מבחינה הלכתית, מה הוא מקור סמכותי מחייב ומה לא, בדרך כלל המשנה היא סמכות פסיקת ההלכה לאור דברי התלמודים בבלי ירושלמי, ולכן יש לעיין איך נוסחו ההלכות דווקא בה ומה הוסיפו ופירשו עליה בתלמודים.

התלמוד הירושלמי אינו מעיר דבר על ההלכות שבמשנה בעניין, מלבד הבאת הברייתא של כנגד ארבעה בנים, שם מוסיף הירושלמי לגבי הבן הטיפש: "שְׁאֵין מְפָטְרִין אַחֵר הַפֶּסַח אֶפְקִימוֹן. שְׁלֹא יִהְיֶה עוֹמֵד מִחֻבֵּרָה זֶה וְנִכְנָס לְחֻבֵּרָה אַחֶרֶת."

הירושלמי מפרש את ההלכה הזו כפירוש רב בבבלי (פסחים קיט:) "אמר רב שלא יעקרו מחבורה לחבורה". אלא שלא ברור האם יש כאן פרשנות של הירושלמי לביאור ההלכה, או שמא מדובר בהסבר מדוע יש ללמד הלכה זו דווקא לבן הטיפש, בכדי שלא יהא יוצא וכו'. אם נלך כשיטה שנייה הרי שמהתלמוד הירושלמי אין מקור לכך שיש במצוות וגדת לבנד גם אמירת הלכות הפסח והם נאמרים לו רק בגלל בורותו בכדי שלא יטעה. ואולם גם לפי שיטה ראשונה נוכל להציע דברים אלו. מה שאין כן במכילתא בה החכם הוא שמקבל את הציווי ללמוד בהלכות הפסח.

בתלמוד הבבלי ישנה התייחסות מפורטת למצווה זו:

"ואין עוקרין את השולחן אלא לפני מי שאומר הגדה, רב כהנא אמר כולהי נמי לפני מי שאומר הגדה למה עוקרין אמרי דבי ר' ינאי כדי שיכיר תינוק וישאל

אבי יהוה יתיב קמיה דרבה הו הקא מגבהי פתורא אמר אכלינן דקא מוקריתו אמר ליה רבא פטרתין מממר מה נשתנה."

"תנו רבנן חכם בנו שואלו, ואם לאו אשתו שואלתו, ואם לאו הוא שואל לעצמו, ואפילו שני תלמידי חכמים הבקיעין בהלכות הפסח שואלין זה לזה, מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות"

"מתחיל בגנות ומסיים בשבח, מאי גנאי רב אמר מתחילה רבה אמר עבדים היינו לפרעו במצרים

אמר ליה רב נחמן לדריו עבדיה, עבדא דמפיק ליה מריה לחירו ויהיב ליה כספא ודהבא טובא מאי בעי מיבד, אמר לו בעי אדויי ושבוחי, פתח אמר רבן גמליאל אומר כל שלא אמר, אמר רבא וצריך שיאמר ואותנו הוציא משם

ואמר רבא מזה צריך להגביה, מרור צריך להגביה, בשר אין צריך להגביה מפני שנראה כמקדיש בהמתו ונמצא כאוכל קדשים בחוץ.

אמר רב אחא סומא פסול מלומר הגדה כתיב הכא בעבור זה וכתוב התם בנינו זה מה להלן פרט לסומין אף כאן פרט לסומין איני והאמר רבינא אמר לי מרי מר שאלתינהו לרבנן דבי רב ששת מן אמר אגדתא רב ששת לרבנן דבי רב יוסף מאן אמר הגדה רב יוסף אמרי קא סברי..."

כאן ישנו חידוש שלא נודע לנו עד כה משאר מקורות ולפיו משנים מהמנהג המקובל בסעודה לא לשום צורך אלא בכדי לעורר את הילד שיבא וישאל לסיבת השינויים.

דברי רבא מזה צריך להגביה וכו' נאמרו לכאורה בעקבות דברי רבן גמליאל שצוטטו בסמוך, ועליהם נסובו, ולפי דבריו, בעת אמירת פסח מזה ומרור יש להגביה כל אחד משלושת הדברים בתורו מלבד הפסח מהטעם שביאר.

כך פירש הרשב"ם (קטז ב ד"ה צריך להגביה) שכתב: "צריך להגביה כשאומר מרור מזה זו שאנו אוכלין מרור זה שאנו אוכלין כדי להראותן למסובים ותחבב מצוה בעיניהן. וכן בתשובת הגאונים דהא דאמר צריך להגביה היינו במצה זו דאגדתא".

קצת תמוה מדוע הלך רשב"ם לטעם זה, כשכל המקור לדברי רבן גמליאל הם הדרשה "בעבור זה" ממנה למד שיש לאדם לדבר על טיבו של כל אחד משלושת מאכלים אלו ועל סיבתו, כאשר הדברים מובילים מייד לסיפור יציאת מצרים. ואם כן אך פשוט הוא שהגבהת המאכל נועדה כביכול להצביע על המאכל כלשון המדרש "בעבור זה – לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך" ממנו משתמע שהאבא מדבר על המונח לפניו. ואילו בתשובות הגאונים אין טעם זה שכתב רשב"ם.

יש לשים לב שיש כאן עוד תוספת הלכה שלא הייתה ידוע משאר המקורות, לפיה יש לספר את סיפורי יציאת מצרים ע"י שאלה ותשובה לא רק בין האב לבן אלא בינו לבין עצמו ובינו לבין אחרים, מה שלא נאמר במקורות אחרים בהם נאמר בסתם שיש לאדם לעסוק בסיפור יציאת מצרים אף בינו לבין עצמו או חבירו.

מהלשון "ואפילו שני תלמידי חכמים הבקיעין בהלכות הפסח שואלין זה לזה, מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות", ניתן לחשוב שבמצווה כלול גם אמירת הלכות הפסח, אך לא היא, אין מדובר כאן אלא על החיוב

לומר מה נשתנה, שהוא עוסק כאמור בקרבן פסח הנאכל על מצות ומרורים, וכאן החידוש שתלמידי חכמים אף על פי שיודעים את התשובה לשאלות מחוייבים לשאול.

רבי משה בן מימון הרמב"ם כותב את הלכות מצווה זו כך:

הלכה א

מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן שנאמר זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים כמו שנאמר זכור את יום השבת. ומנין שבליל חמשה עשר תלמוד לומר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך. ואף על פי שאין לו בן. אפילו חכמים גדולים חייבים לספר ביציאת מצרים וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משובח.

הלכה ב

מצוה להודיע לבנים ואפילו לא שאלו שנאמר והגדת לבנך. לפי דעתו של בן אביו מלמדו. כיצד אם היה קטן או טיפש אומר לו בני כולנו היינו עבדים כמו שפחה זו או כמו עבד זה במצרים ובלילה הזה פדה אותנו הקב"ה ויוציאנו לחירות. ואם היה הבן גדול וחכם מודיעו מה שאירע לנו במצרים ונסים שנעשו לנו ע"י משה רבינו הכל לפי דעתו של בן.

הלכה ג

וצריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות עד ששייב להם ויאמר להם כך וכך אירע כך וכך היה. וכיצד משנה מחלק להם קליות ואגוזים ועוקרים השולחן מלפניהם קודם שיאכלו וחוטפין מצה זה מיד זה וכיוצא בדברים האלו. אין לו בן אשתו שואלתו. אין לו אשה שואלין זה את זה מה נשתנה הלילה הזה. ואפילו היו כולן חכמים. היה לבדו שואל לעצמו מה נשתנה הלילה הזה.

הלכה ד

וצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבת. כיצד מתחיל ומספר שבתחלה היו אבותינו בימי תרח ומלפניו כופרים וטועין אחר ההבל ורודפין אחר עבודת אלילים. ומסיים בדת האמת שקרבנו המקום לו והבדילנו מהאומות וקרבנו ליחודו. וכן מתחיל ומודיע שעבדים היינו לפרעה במצרים וכל הרעה שגמלנו ומסיים בנסים ובנפלאות שנעשו לנו ובחירותנו. והוא שידרוש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה. וכל המוסיף ומאריך בדרש פרשה זו הרי זה משובח.

הלכה ה

כל מי שלא אמר שלשה דברים אלו בליל חמשה עשר לא יצא ידי חובתו ואלו הן. פסח מצה ומרור. פסח על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים שנאמר ואמרתם זבח פסח הוא לה' וגו'. מרור על שום שמררו המצריים את חיי אבותינו במצרים. מצה על שם שנאלו. ודברים האלו כולן נקראין הגדה.

הלכה ו

בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים שנאמר ואותנו הוציא משם וגו'. ועל דבר זה צוה הקב"ה בתורה וזכרת כי עבד היית כלומר כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית.

יש לתת את הדעת לכך שהרמב"ם השמיט דבר אחד המשתמע מן המשנה ולפיו אם אין דעת בבן אביו מלמדו מה נשתנה כלומר אם האב לא הצליח לעורר את לה בנו לשינויים, יש לו לשאול את הבן בעצמו את אותם השאלות ואח"כ להשיב לו. וצ"ע.

אם נלך לרשימת הסיכום של הלכות הפסח העולה מן המדרשים לעיל נראה מה הובא להלכה ומה לא, כאשר מה שהובא להלכה ברמב"ם הודגש:

1. צורת מצוות סיפור יציאת מצריים היא לבן בדרך שאלה ותשובה שהבן שואל את אביו ואביו עונה לו (משנה) אולם אם אין לו בין הרי שיש לו להגיד את סיפור יציאת מצריים בינו לבן עצמו או בינו לבין חבריו (מכילתא דרשב"י); וכך עולה בהקיפין מדברי ר' אליעזר המצריך חבורה של תלמידי חכמים לעסוק בהלכות הפסח כל הלילה על אף שאינם בנים ואבות).

2. אם אין הבן שואל (ש"אין בו דעת" לשאול) אביו צריך לפתוח לו פתח לשאול (משנה).

(ברמב"ם: מצוה להודיע לבנים ואפילו לא שאלו שנאמר והגדת לבנך. לפי דעתו של בן אביו מלמדו. כיצד אם היה קטן או טיפש אומר לו בני כולנו היינו עבדים כמו שפחה זו...)

3. יש לאב לספר את יציאת מצריים על ידי דרישת פרשת "אֶרְמִי אֶבֶד אֲבִי" (דברים כו, ה) המתארת את יציאת מצריים, ולהתחיל את הסיפור בגנות ולסיימו בשבח (משנה).

4. יש לאדם חובה לומר את טעם אכילתם של שלושת מאכלי פסח שהם: פסח מצה ומרורים (משנה); מקור הדברים ראה להלן).

5. תוכן הדברים שיש לומר הוא סיפור יציאת מצרים (משנה מכילתא מכילתא דרשב"י) מלבד הבן החכם (לפי המכילתא) או הטיפש (לפי הירושלמי)

6. את הבן החכם יש ללמד הלכות קרבן פסח (מכילתא) את הבן הטיפש יש ללמד הלכות קרבן פסח (ירושלמי) חבורה של תלמידי חכמים יש להם לעסוק בהלכות פסח עד חצות (ר' אליעזר במכילתא) יש לכל אדם חיוב לעסוק בהלכות פסח כל הלילה (תוספתא).

7. משך זמן המצווה במשנה לא נתבאר, ואילו במכילתא יש מקום לומר שהוא כמשך כל זמן שמצה ומרור קיימים לפני האדם: "בְּשָׁעָה שְׁמֵצָה וּמְרֹר מְנַחִים לְפָנֶיךָ עַל הַשְּׁלֶחַן." זאת רק אם נגיד שהמכילתא הולכת על דרך המכילתא דרשב"י שכל זמן שהדבר הנקרא "זה" קיים יש מצוות סיפור. לפי המכילתא דרשב"י כל זמן שגופו של פסח קיים "בְּעֵבוֹר זֶה עֲשֵׂה יְיָ לִי - כָּל זְמַן שְׁגוּפּוֹ שֶׁל פֶּסַח קָיָם." כלומר "זה" – קרבן פסח. לפי דעת ר' אליעזר (המדבר העיסוק בהלכות הפסח) המצווה היא עד חצות, (כנראה ע"פ המכילתא דרשב"י בצירוף זה שהפסח נאכל עד חצות, ובצירוף לכך שדבריו נאמרו מתי שלא נוהג קרבן פסח. לפי התוספתא המדברת על העיסוק בהלכות הפסח, זמנן המצווה כל הלילה).

ראשית יש לשים לב לכך שהרמב"ם בדרשתו מסתמך על המכילתא דרשב"י שהיא היחידה המביאה את הפסוק "זָכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יֵצְאוּתָם מֵמִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים" וכו' (שמות יג, א) כמקור למצוות סיפור יציאת מצרים בנוסף לשאר הפסוקים, וכמו שמצטט אותה הרמב"ם במפורש בספר המצוות (ראו להלן).

בנוסף כמה דברים שיש לשים לב אליהם:

א. הרמב"ם בשונה מהמשנה האומרת שאם אין דעת בבן אביו אומר לו בצורת שאלה ותשובה, ברמב"ם לא נזכר פרט זה, אלא שהאב אומר לבנו בסתם.

ב. הרמב"ם מנחס "כיצד אם היה קטן או טיפש", כנוסח המכילתא והירושלמי, ואינו משתמש בביטוי תם כניסוח ההגדה.

ג. הרמב"ם לא הולך כשיטת המדרש בארבעה בנים, ובניגוד למה שכתוב שם שיש לומר לבן החכם את הלכות הפסח (לפי המכילתא) או לבן הטיפש (לפי הירושלמי), הרמב"ם פוסק: "אם היה קטן או טיפש אומר לו בני כולנו היינו עבדים..." "ואם היה הבן גדול וחכם מודיעו מה שאירע לנו במצרים ונסים שנעשו לנו ע"י משה רבינו הכל לפי דעתו של בן".

לגבי הסעיף האחרון מלשון הרמב"ם "מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן... וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משובח." משמע שזמן המצווה הוא בלילה אולם אין לו שיעור וכל המוסיף הרי זה משובח.

נוכל ללמוד גם מדבריו של רבן גמליאל "כל מי שלא אמר שלשה דברים אלו בליל חמשה עשר לא יצא ידי חובתו" בהנחה שהוא מתכוון לחובה לספר ביציאת מצריים, שמי שכן אמר שלשה דברים אלו בפסח כן יצא ידי חובתו.

הרמב"ם מסכם את הלכות סיפור יציאת מצריים בספר המצוות עשה קנז:

המצווה הקנ"ז

הציווי שנצטוונו לספר ביציאת מצרים בליל ט"ו בניסן בתחילת הלילה כפי צחות לשון המספר, וכל מה שיוסיף לספר ולהאריך בדברים בהגדלת מה שעשו בנו ומה שענו אותנו המצרים ואיך נפרע לנו ה' מהם, ולהודות לו יתעלה, על כל החסד אשר גמלנו הרי זה משובח, כמו שאמרו: "כל המאריך לספר יציאת

מצרים, הרי זה משבח". והכתוב שבא לנו בצווי זה הוא אמרו יתעלה: "והגדת לבנך ביום ההוא" (שם יג, ח). ובא הפירוש (מכילתא דרשב"י): "והגדת לבנך - יכול מראש החודש? תלמוד לומר: ביום ההוא, אי ביום ההוא - יכול מבעוד יום? תלמוד לומר: בעבור זה (שם): לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מנחין לפניך", כלומר: מתחילת הלילה חייב לספר. ולשון המכילתא: "מכלל שנאמר 'והיה כי ישאלך בנך' (שם שם, יד) יכול אם ישאלך אתה מגיד לו: ואם לאו - אין אתה מגיד לו? תלמוד לומר: והגדת לבנך - אף על פי שלא שאלך. אין לי אלא בזמן שיש לו בן; בינו לבין עצמו, בינו לבין אחרים מניין? תלמוד לומר: ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה" (שם שם, ג), וכבר ידעת לשונם: "אפילו כולנו חכמים, כולנו נבונים, כולנו יודעים את התורה - מצווה עלינו לספר יציאת מצרים". וכבר נתבארו דיני מצווה זו בסוף פסחים.

תם ולא נשלם ויש עוד מה לערוך הרבה במאמר זה.

אך לסיום הייתי רוצה להתייחס לשמועה ששמעתי שבבריסק טענו שמקיימים מצוות סיפור יציאת מצריים ע"י הלכות קרבן פסח.

בקובץ הנוסף שצירפתי ישנם מהטענות לדעה זו, וכאן אתייחס להם בקצרה.

1. התוספתא שהובאה שם. ראשית צריך לדעת האם מקור החיוב לעסוק בהלכות הפסח נובע מאותו מקור המדבר על מצוות סיפור יציאת מצריים. כפי שהראתי אותו רבן גמליאל המופיע שם אמר במפורש שמי שלא סיפר את סיפור יציאת מצריים סביב שלשת מרכיבי הקרבן: פסח מצה ומרור לא יצא ידי חובתו.

שנית תוספתא זו. לא נפסקה בהלכה, כפי שהראתי במאמר מהרמב"ם המשמיט פרט זה, כנראה מכך שתוספתא זו אינה נזכרת במשנה ובתלמוד בבלי וירושלמי גם יחד.

2. הטענה שהובאה מהתשובה לבן החכם בברייתא דארבעה בנים, לפיה האב עונה בהלכות קרבן פסח, גם בה אין הרבה מה ללמד.

א. מפני שהמצווה כפי שהוזכרה בפסוק היא סיפור יציאת מצריים. ולא ראינו שחז"ל הוסיפו או שינו מפשטות פסוק זה (הן "והגדת לבנך" והן "זכור את היום הזה"), ושנית התשובה הזו מופנית לבן החכם מאחר וזה מה שהוא שאל "מה העדות והחוקים" וכו'. ומשכך יש לענות לו על שאלתו.

ב. יש לזכור שלפי הירושלמי התשובה "אף אתה אמור לו בהלכות הפסח" מופנת בכלל כלפי הבן הטיפש, שמשום בורותו יש לו לאב ללמדו את ההלכות הפשוטות של דיני הקרבן בכדי לחנכו ושלא יעבור עליהם.

כך או כך כפי שהראנו הרמב"ם משמיט כליל עניין זה, וכותב אחרת מכך, לדעת הרמב"ם הן לבן החכם והן לבן הטיפש יש לספר את סיפור יציאת מצריים וכל ההבדל אינו אלא בצורת הסיפור והמחשתו שהוא לפי דעתו של הבן.

2. עוד דבר, רציתי להעיר על הנאמר שם בעמוד 193 הערה 4:

"זכורני שפעם בנכחות קהל רב של עשרות רבני ארצות הברית, שאל הרב: "מי אומר את ה"מה נשתנה"? וענו כולם "הבן הקטן" ו\או "הבן הצעיר". הרב צחק, והעיר להם מן הסוגיה בפסחים (קטז,א) שהבן החכם הוא השואל מה נשתנה"

על דברים אלו יש לי להעיר, שבדקתי בסוגייה בפסחים ולא הבנתי למה כוונתו ואיפה משמע כך. אך לפי דבריי במאמר משנה מפורשת היא "אם אין דעת בבן אביו מלמדו מה נשתנה..." כלומר ה"מה נשתנה" אינו אלא דברי האב לבן שאינו יודע לשאול בכדי לעוררו שישים לבו לדברים התמוהים ומעצמו תפריע לו השאלה. זו היא פתיחת פתח עליה מדבר בעל המדרש "את פתח לו" ולזה כוונת דבריו של רבי יוסי ברבי בון בירושלמי שאמר שדברי המשנה והברייתא לגבי הבן שאינו יודע לשאול זהים.